

ЦЕНТЪР ЗА
ИЗСЛЕДВАНЕ НА
ДЕМОКРАЦИЯТА

ОБРАЗОВАТЕЛНА ИНТЕГРАЦИЯ НА ДЕЦА БЕЖАНЦИ И ТЪРСЕЦИ УБЕЖИЩЕ: СИТУАЦИЯТА В БЪЛГАРИЯ И ОПИТЪТ НА ДРУГИ ЕВРОПЕЙСКИ СТРАНИ

Policy Brief No. 36, юни 2012

Правото на образование е гарантирано в редица международни документи, между които Всеобщата декларация за правата на човека от 1948 г., Конвенцията за защита правата на човека и основните свободи от 1950 г., Конвенцията за борба срещу дикриминацията в областта на образованието от 1960 г., Международният пакт за икономически, социални и културни права от 1966 г., Конвенцията на ООН за статута на бежанците от 1951 г. и прилежащия ѝ протокол от 1967 г.

Проведеното през 2011 г. от Центъра за изследване на демокрацията специализирано изследване на образователната интеграция на деца бежанци и търсеци убежище (ДБТУ) в страните-членки на Европейския съюз¹ предлага изчерпателен анализ в тази сфера. По отношение на България са разгледани основните подходи, механизми и недостатъци в системата на образователна интеграция на ДБТУ и са предложени препоръки за подобрието ѝ.

Основни данни

- От 1993 г. до март 2012 г. в България са подадени 20 081 молби за убежище като 17% от тях са подадени от деца. Броят на лицата с

¹ Интеграция на деца бежанци и търсеци убежище в образователните системи на страните-членки на ЕС, София – ЦИД, 2012. (на английски)
<http://www.csd.bg/artShowbg.php?id=15974>

ОСНОВНИ ИЗВОДИ

- Според Индекса за „Политики за интеграция на мигранти“ (MIREX) за 2011 г., България достига средно 15% от международно признатите стандарти по отношение политиките за достъп до образование, оценка на знанията при пристигане и подкрепа за езиково обучение.
- Образователната интеграция на ДБТУ се осъществява в два етапа: подготовка за записване в училище и интеграция в българските държавни и общински училища.
 - Основен фокус е поставен върху подготвителния етап, осигуряващ записване в училище. Вторият и същински етап на образователната интеграция на ДБТУ, който протича в държавните и общински училища не е подпомогнат от специализирани програми и допълнителни средства.
 - Към изучаването на български език се подхожда като основен (и единствен) елемент от образователната интеграция на ДБТУ. Други особено важни аспекти на образователната интеграция като опреснителни курсове по основни предмети, участие на родителите в образователния процес, осигуряване на учебни материали и пособия или изучаване на майчин език, засега остават встрани от вниманието на отговорните институции.
- Липсва системно наблюдение и събиране на данни, относно присъствието и успеваемостта на ДБТУ в училищната система на България.

- предоставен статут и с предоставен хуманитарен статут е съответно 1 528 и 4 645.
- Нивото на признаване на статут на бежанец или хуманитарен статут при децата е по-високо от това при възрастните. На 11% от подалите молби за убежище деца е предоставен статут (с 6 пункта повече от възрастните), а на 28% е предоставен хуманитарен статут (с 3 пункта повече от възрастните).
 - Липсват систематизирани публични данни за пола, възрастовата структура и страните на произход на търсещите убежище деца.
 - През 2010 г. в страната молби за убежище са подадени от 68 деца, от които 38 (60%) в училищна възраст.
 - Мнозинството ДБТУ пристигат в страната без официални документи за завършена степен на образование. През 2009 г. техният дял е 92% от общия брой ДБТУ в училищна възраст, пристигнали в страната.
 - Според данните на БЧК за разпределението на деца бежанци и търсещи убежище по училища за учебната 2010-2011 година, техният брой варира между едно и четири на училище.
 - Училището с най-голяма концентрация на ученици ДБТУ за учебната 2010-2011 година е 149 СОУ „Иван Хаджийски“ в гр. София. През февруари 2011 г. в училището са записани общо 16 деца от тази група.

Основни аспекти на интеграцията на ДБТУ в българската образователна система

Образователната интеграция на ДБТУ в България се осъществява в два етапа: подготовка за записване в училище и интеграция в българските държавни и общински училища. Институциите, отговорни за изпълнение на дейностите във всеки

един от двата етапа, са различни. Водеща в първия етап на образователната интеграция е Държавна агенция за бежанците /ДАБ/, подпомагана от Български червен кръст /БЧК/. Водеща институция във втория етап на образователната интеграция е Министерство на образованието, младежта и науката /МОМН/, подпомагана от ДАБ.

I. Подготовка на ДБТУ за записване в училище

Образователната интеграция на ДБТУ в България започва в момента на регистрацията на молбата за статут на бежанец и настаняването в Регистрационно-приемателните центрове на ДАБ. Подготвителният етап на образователната интеграция е съсредоточен върху изучаването на български език, осигурявано от ДАБ и Бежанско-мигрантската служба на БЧК. Отговорностите на ДАБ включват предоставяне на обучение по български език, помощ за регистрация за изпит за определяне на клас и помощ за записване в училище. БЧК предлага летен лагер с цел мотивация на ДБТУ и техните родители за включване в българската образователна система.

Според Закона за убежището и бежанците (ЗУБ)², деца с регистрирани молби, за които тече процедура, преминават задължително тримесечно обучение по български език в Интеграционния център /ИЦ/ на ДАБ. Ако това е необходимо за някои деца, курсът по български език може да бъде удължен до шест месеца.

Етапът на подготовка за записване в училище има следните особености:

- 1) Обучителният курс в ИЦ на ДАБ съвместява две функции - той предлага обучение по български език за новодошли ДБТУ и служи

² Обн. ДВ. бр.54 от 31 май 2002 г., в сила от 01 декември 2002 г., посл. изм. ДВ. бр.39 от 20 май 2011г., <http://lex.bg/laws/ldoc/2135453184>

като занималня за ДБТУ, които вече посещават училище;

2) Обучителният курс, съвместяващ курс по български език и занималня, се посещава от динамична група деца на различна възраст и с различно образователно ниво и националност. Те могат да бъдат включени в курса по всяко време на годината, в зависимост от момента на пристигане в страната.

3) Обучителният курс в ИЦ на ДАБ, съвместяващ курс по български език и занималня, се води от един преподавател – специалист по българска филология, който има задачата да преподава език на деца на различна възраст и различна степен на владееене на езика, както и да оказва помощ по различни общообразователни предмети на ДБТУ, посещаващи различни степени на основното и средното училище.

4) Обучението по български език в ИЦ на ДАБ следва учебник, разработен специално за нуждите на бежанците. Учебникът обаче е предназначен за възрастни (а не за деца), отпечатан е в черно/бяло и е на разположение само на учителя.

5) В учебния кабинет на ИЦ на ДАБ липсват аудио-визуална техника и допълнителни материали и пособия, които биха улеснили и направили по-увлекателно езиковото обучение;

6) Поради своето местоположение в отдалечен квартал на столицата, обучителният курс в ИЦ на ДАБ не се посещава от ДБТУ, живеещи в други райони на града. Други подготвителни езикови курсове за ДБТУ в гр. София не се предлагат.

Подпомагащи програми в първия етап на образователна интеграция

БЧК чрез своята Бежанско-мигрантска служба организира ежегодно летен лагер за ДБТУ. Лагерът продължава две седмици, като програмата му включва сутрешно обучение по български език и следобеди със свободни извънучебни занимания. Групата на децата е смесена, като включва новодошли ДБТУ от различни страни на произход и деца-български граждани. Лагерът, организиран от БЧК, изпълнява успешно три основни цели:

1) предлага интензивно обучение по български език на новодошлите деца-бежанци в стимулираща среда и води до по-добро владееене на говорим български език;

2) улеснява комуникацията на деца-бежанци с приемащото общество и мотивира тях и техните родители да се запишат в български държавни и общински училища;

3) предоставя възможност за придобиване на опит в интеркултурна комуникация и толерантност за българските ученици.

II. Записване на ДБТУ в българските държавни и общински училища

След завършване на предварителния курс по български език в ИЦ на ДАБ, ДБТУ получават удостоверение за владееене на български език, което позволява подаване на молба за изпит за записване в училище, провеждащ се в Регионален инспекторат по образование (РИО). Трябва да се отбележат няколко особености, свързани с провеждането на изпита и процедурата по записване в училище:

1) Настоящата практика няма валидна законова основа. Тя следва Наредба № 3 от 27 юли 2000 г. за реда за приемане на бежанци в държавните и общински училища на Република

България³, която е практически отменена през 2007 г. чрез изменение на чл.26, ал.1 от Закона за убежището и бежанците (ЗУБ). Изменението отменя предишната разпоредба: "Деца на възраст под 18 години имат право да учат в държавни училища в Република България по силата на разпоредба на Председателя на ДАБ и Министъра на образованието и науката" и постановява, че ДБТУ имат право на образование и професионално обучение равно с това за българските граждани⁴.

2) Изпитът за записване в училище, провеждан от РИО на МОМН, включва тестване на познанията по български език (за деца на възраст за първи до трети клас) и по български език и основни учебни предмети (за деца на възраст над трети клас). Предварителната подготовка, която ДБТУ получават в ИЦ на ДАБ, обаче включва единствено изучаване на български език. Липсват опреснителни курсове по основни предмети, като математика, география и други. Липсва въвеждане на терминология на български, свързана с тези предмети. Това обяснява често слабите резултати по отделни предмети на изпита за записване в училище.

3) Провежданият в РИО на МОМН изпит за ДБТУ не е основан на професионално разработен тест за оценка на знанията.

4) Настоящата система на провеждане на предварителен изпит за определяне на образователна степен за ДБТУ води до систематично записване на деца в класове по-ниски с няколко степени от съответстващите на възрастта им. Тази практика често води до отпадане от училище на ДБТУ, записани в по-ниски за възрастта им класове.

³ Издадена от Министерство на образованието и науката, обн. ДВ. бр.74 от 8 септември 2000 г. <http://lex.bg/bg/laws/ldoc/549415424>

⁴ "Малолетните и непълнолетните чужденци, търсещи закрила, имат право на образование и професионално обучение при условията и по реда за българските граждани".

III. Интеграция на ДБТУ в системата на държавните и общински училища

1) При постъпване в училище на дете, търсецо убежище или бежанец на училищната администрация не се предоставя информация за нивото на знанията му по учебните предмети, както и за неговия профил и семейна среда. Това затруднява и забавя работата на учителите с деца от тази група.

2) В българските държавни и общински училища липсват спомагателни програми, съобразени със специфичните нужди на ДБТУ. ДБТУ следват общообразователните учебни програми, валидни за техните съученици българи.

3) Липсва финансиране за предоставянето на индивидуални консултации на ДБТУ в рамките на държавното или общинско училище. От учителите се очаква да постигат резултати с ДБТУ в рамките на общообразователните учебни програми и хорариум от часове.

4) Често деца от групата на ДБТУ демонстрират различна степен на знания по различните предмети. Добри познания по математика и природни науки често са придружени от затруднения в упражняването на български език и в справянето с хуманитарни предмети. В системата на държавното училище обаче липсват гъвкави програми за предоставяне на специализирана помощ на ДБТУ по предмети, по които те изпитват трудности.

5) Записаните в училище ДБТУ страдат от хронична липса на учебни пособия и работни материали, което ги поставя в неравностойно положение в процеса на обучение. Бежанските семейства в България получават скромна финансова помощ, което пречатва родителите да покриват адекватно разходите на своите деца за училищни материали.

6) Поради невладеене на български език, родителите на ДБТУ не са в състояние да помагат на своите деца с учебния материал. Това подсилва необходимостта от спомагателни програми за ДБТУ в рамките на държавното или общинско училище.

7) Българската образователна система за момента не създава добри възможности за изучаване на майчин език от учениците ДБТУ. Според Закона за народната просвета обучение по майчин език може да се провежда в училища, в които повече от 13 ученици са изразили желание да изучават конкретен роден език. В случая на учениците ДБТУ обаче, броят на децата с един и същ майчин език не достига 13 в нито едно училище.

8) Поради липсата на познания по български език, родителите на учениците-бежанци и търсещи убежище често не могат да общуват пълноценно с учителите на своите деца. Поради същата причина учителите често не могат да съобщават и обсъждат с родителите трудности или проблеми, които децата им изпитват в училище.

9) Учителите на ДБТУ не получават подкрепа за пълноценно общуване с новодошли ученици-бежанци и търсещи убежище, които слабо владеят български език.

10) Към момента не съществуват специални програми, които да подпомагат работата на учители с ДБТУ. Липсват специализирани обучения по интеркултурно образование, за работа с деца, преживяли травма или за преподаване на български като втори език.

11) В българските държавни и общински училища липсва добро познаване на психологическото и социално състояние на учениците-бежанци и търсещи убежище. Някои от тях са сериозно натоварени с домакинска работа (вероятно част от културните практики в родните

им страни), а социалното положение на други е значително влошено в сравнение с това в родните им страни. Тези фактори, съчетани с травмата, преживяна по време на дългото пътуване и усядането в новата страна, би следвало да бъдат внимателно разглеждани и взимани под внимание от професионалистите, които работят с ДБТУ в училище.

Италианският опит

Италианската система за интеграция на бежанци и чужденци е децентрализирана и действа през мрежата на италианските общини;

Италианските училища имат автономията да взимат решения и организират индивидуалните образователни програми на деца бежанци и търсещи убежище;

Италианските училища са задължени да приемат деца, търсещи закрила и бежанци по всяко време на учебната година;

Официално прието правило е деца от тази група да бъдат записвани в класове, отговарящи на тяхната възраст;

За записването на деца между 6 и 14 годишна възраст в училище не се изискват официални дипломи и документи за завършен клас в страната на произход, нито официално валидиране на ниво на знание (чрез предварителното полагане на тестове например);

За записването на деца, търсещи закрила и бежанци не се изисква определено ниво на владеене на италиански език;

Децата над 15 годишна възраст могат да бъдат записани в съответстващ на възрастта им гимназиален клас без доказване на ниво на

образование, като след преценка на знанията им паралелно посещават следобедни курсове за възрастни /в училище/ за получаване на италианска диплома за основно образование;

Училищното образование на ДБТУ в Италия е подпомогнато от система от допълнителни образователни услуги, предоставяни на проектен принцип, управлявани от италианските общини и финансирани от Италианския национален фонд за бежански политики и услуги.

ШВЕДСКИЯТ ОПИТ

Ключова роля в процеса на прием, интеграция и образование на ДБТУ в Швеция играят местните общини;

Образователната интеграция на ДБТУ и чужденци се базира на автономията на училището за взимане на решения, относно индивидуалните образователни планове на учениците чужденци;

За записване на ДБТУ в училище не се изискват документи за завършена степен на образование. Не се изисква степен на владеене на шведски език.

Широкоразпространената практика е ДБТУ да се записват в образователна степен, съответстваща на тяхната възраст.

Образователната интеграция на ДБТУ в шведските училища е основана на индивидуален и гъвкав подход, който позволява едновременното посещение на различни степени класове (съобразено с нивото на знания по отделните предмети), съчетано с индивидуални консултации и допълнително обучение по шведски език.

Индивидуалните образователни планове на ДБТУ се определят на базата на адекватна професионална оценка на нивото на знания по съответните дисциплини, осъществена в самото училище.

Мерките за образователна интеграция на ДБТУ са съставна част от мерките за интеграция на чужденци и деца чужденци като цяло.

Основни препоръки

Необходимо е да се положат усилия за подобряване на политиките и практиките, свързани с образователната интеграция на ДБТУ в страната в три основни сфери:

- 1) Осигуряване на достъп до образование;
- 2) Оценка на знанията и установяване на специфичните потребности;
- 3) Качество на образованието.

I. Достъп до образование

Съществуващите към момента курс по български език и занималня, управлявани от ДАБ целят да адресират образователните нужди на малка и динамична група ДБТУ при пристигането им в България. Макар че тази структура има няколко несъвършенства, тя може да послужи като основа на уредба, която да се превърне в добра практика. За тази цел препоръчителни са следните промени:

1) Езиковият курс и занималнята, които отговарят на различни обучителни потребности и обслужват различни целеви групи от ДБТУ, би следвало да бъдат разделени и водени по различни програми.

2) При запазване на важните функции на ДАБ да осигурява структурната рамка, финансовия контрол и професионалната консултация, относно специфичните нужди на ДБТУ, методиката и учебните програми на езиковия курс и занималнята би трябвало да се разработят и контролират методически от професионални образователни институции като

МОМН и Департамента за езиково обучение – ИЧС, СУ „Климент Охридски“.

3) Разнородният и динамичен профил на групата ДБТУ (средно шест-седем до петнадесет деца на сесия на различна възраст, от различна националност и различен период на посещение) е предизвикателство, което може да бъде преодоляно посредством специална обучителна методика, разработена от професионалисти в областта на образованието.

4) Съществуващият в момента подготвителен курс по български език би трябвало да се разработи така, че да отговаря на изискванията на задължителния изпит за записване в училище. Заедно с обучението по български език, курсът би следвало да разшири обхвата си и да предлага основен преглед на предметите, включени в изпита, и съответстващата им терминология на български език.

5) Подготвителният курс по български, провеждан в ИЦ на ДАБ, би трябвало да бъде оборудван с аудио визуална техника. Както за учителите, така и за децата би следвало да бъдат осигурени подходящи учебници и учебни материали.

6) Процедурите по записване на ДБТУ в училище се нуждаят от адекватна законова основа. Сегашната законова разпоредба за осигуряване на достъп до образование на ДБТУ, равен с този на българските граждани не е работещо решение за записването на ДБТУ в училище – практиката доказва, че тя възпрепятства адекватния достъп до училище. Заслужава да се обмисли възможността за опростяване на процедурата по записване в училище.

II. Оценка на знанията и установяване на специфичните потребности

1) Препоръчва се разработването на единен изпит за определяне ниво на знанията на ДБТУ преди записването им в училище.

2) Препоръчва се изготвянето на специализирани доклади за семейната среда и нивото на знания по отделните предмети на ДБТУ, които да се предоставят на училищните администрации при постъпване в училище и при стриктно спазване на изискванията на Закона за защита на личните данни. Това би позволило прецизна оценка на индивидуалните потребности и разработването на адекватни подходи за работа с ученици от тази група.

III. Качество на образованието

Качеството на образованието, предлагано на ДБТУ в българската образователна система, може да бъде измерено най-добре чрез индикаторите посещаемост и успеваемост на ДБТУ. Те обаче не се проследяват, като липсват официални или неофициални статистически данни.

Трябва да се обмисли въвеждането на редица мерки, насочени към подобряване качеството на образование на ДБТУ в българските държавни и общински училища:

1) Заслужава да се проучи възможността за пренасяне на подготвителния етап от образователната интеграция на ДБТУ в държавното или общинско училище. Подобен подход, при осигуряване на адекватно финансиране за училищата, би довел до по-ефективно включване на деца от тази група в цялостния образователен процес.

2) Би следвало да се обсъди въвеждането на допълнителни (индивидуални) занятия по

български език за ДБТУ в държавните и общински училища. В българската правна система вече е налице Наредба № 3 от 19 юни 2009 г. за условията и реда за осигуряване на безплатно обучение по български език, както и на обучение по майчин език и култура, на учениците в задължителна училищна възраст – деца на граждани на държави-членки на Европейския съюз, Европейското икономическо пространство и Швейцария.⁵ Би следвало нормативни актове в подобен смисъл да се приемат и за ДБТУ.

3) Заслужава да се обмисли възможността за въвеждането на ресурсни учители, с познания по майчиния език на ДБТУ, които да провеждат консултации и помощно обучение по съответните учебни предмети в рамките на държавното или общинско училище.

4) Необходимо е въвеждането на специализирани учебници и учебни помагала за преподаване на български като втори език за деца-чужденци и ДБТУ в българското държавно училище.

5) Необходимо е да се обмислят и въведат програми за ефективна помощ за домашна подготовка на ДБТУ. Това е особено препоръчително с оглед на факта, че съществуващите занимални в държавните и общински училища не са пригодени за посрещане на специфичните нужди на ДБТУ.

6) Препоръчва се провеждането на специализирани обучения за учители на ДБТУ в сферата на важни теми като: обучение по български като втори език; интеркултурно образование; работа с ученици, претърпяли травма.

7) Следва да се осигурят механизми за превод при контактите на родителите с

училищната администрация. Възможността родителите да общуват пълноценно с учителите на своите деца е от ключово значение за интеграцията на ДБТУ в училище. Възможно решение е за тази цел да се използват специално обучени културни медиатори от общността на ДБТУ с познания по съответния майчин език.

8) Предоставяне на безплатни учебни пособия за ученици-бежанци и търсеци убежище от всички възрасти, включително безвъзмездни средства за закупуване на дрехи и джобни пари за храна в училище.

9) Въвеждането на система за периодично наблюдение на успеваемостта на ДБТУ в държавните и общински училища би позволило да се формулират адекватни препоръки за усъвършенстване на системата и адаптиране на обучителни методи и техники, съобразени с нуждите на ДБТУ.

10) Необходимо е провеждането на щателно проучване, относно възможността за прилагането на съществуващите в българската държавна образователна система алтернативни форми на обучение (индивидуална подготовка, самостоятелна подготовка и вечерно училище) при случаите на по-големи ДБТУ, които понастоящем биват насочвани към началните класове на основното училище.

11) Препоръчва се осигуряването на психологическа подкрепа за ДБТУ в държавните и общински училища, независимо от броя на записаните в училището ученици. Въвеждането на професионална психологическа консултация за ДБТУ в училищна среда би гарантирало по-добро разбиране на техните потребности и адекватното им адресиране в хода на учебния процес.

⁵ Издадена от Министерството на образованието и науката, обн. ДВ. бр.50 от 3 юли 2009г., <http://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2135638669>

Препоръки, относно общия европейски контекст

Основната и водеща отговорност за образователната интеграция на ДБТУ трябва да бъде поета от държавата.

Необходимо е въвеждането на устойчиви мерки и програми за образователна интеграция на ДБТУ.

Националните политики и препоръки в областта на образователната интеграция на ДБТУ би следвало да позволяват алтернативно приложение и адаптация според регионалния и местен контекст.

Мерките по образователна интеграция на ДБТУ би следвало да надскочат традиционните концепции за интеграция, основана на усвояването на местния език и култура.

Принципът на ранно отсяване в образователния процес би следвало да бъде избягван при ДБТУ, които са в неравностойно положение спрямо своите връстници от местната националност.

Отворените и децентрализирани образователни системи дават по-големи възможности да се отговори на специфичните потребности на ДБТУ.

Необходимо е провеждането на периодични изследвания на образователната интеграция на ДБТУ.